B. P. HASDEU ŞI CULTURA POPULARĂ

DE

SILVIA CIUBOTARU

Activitatea de istoric, lingvist, filolog, scriitor şi folclorist a lui B. P. Hasdeu coincide, în ştiinţa românească, cu perioada începuturilor, cînd o civilizaţie tînără are nevoie de personalităţi polivalente, care să deschidă „uşile viitorului"[1]. Această conjunctură, specifică culturii noastre de la mijlocul secolului trecut, a corespuns predispoziţiilor eruditului de a sonda spaţii necunoscute: „Iară mie unuia îmi place mai ales a mă îndemna pe căi nebătute"[2], mărturisea Hasdeu în 1863. Contribuţia informaţională imensă pe care o aducea Hasdeu în istoria, lingvistica şi filologia românească este secondată mereu de o stăruitoare preocupare pentru fenomenul etnic autohton, pentru cultura populară. Ceea ce a intuit B.P. Hasdeu mai profund decît paşoptiştii a fost perpetua corelare care există între limba, organizarea statală, cutumele unui popor şi folclorul său.

Apropierea de specificul poporului român se produce la Hasdeu încă din perioada copilăriei, petrecută la Cristineştii Hotinului, cînd asculta istorisirile bunicilor sau ale boierului Vasile Cristea despre vitejia strămoşilor[3]. Tot atunci se familiarizează cu *dainele* lituaniene cunoscute de la mama sa Elisabeta Dauksza[4]. Activitatea de culegere a folclorului constituia o tradiţie în familia Hasdeu. Bunicul, Tadeu Hasdeu, a cules numeroase legende româneşti (despre *Amazoane*, *Dragomir*, *Dragoş*, *Traian şi Dochia*, *Cheile Bicului*, *Papură Vodă cel mîncat de şoareci*)[5] pe care le-a publicat în limba polonă. Alexandru Hasdeu, tatăl savantului, publică texte folclorice în revistele „Vestnik Evropi"[6], „Teleskop"[7] şi „Molva"[8]. Poeziile populare, date drept autentice, trădează adesea intervenţia culegătorului, tributar unor tendinţe de „înfrumuseţare" a folclorului, frecvente în epoca romantismului. În plus, traducerea lor în limba rusă este greoaie şi inexpresivă. De aceea mult mai proaspăt şi mai aproape de structura versului popular ne apare fragmentul de cîntec moldovenesc folosit de Boleslav Hasdeu, fratele său, drept motto la nuvela *Judecată la cîrciuma din Orhei*: „Umblam lumea în lungiş/Şi în curmeziş,/Că doar oi afla dreptate,/Nu-i dreptate,/Numai, dragă, strîmbătate"[9]. Ceea ce a publicat Alex. Hasdeu despre folclor nu-i pune în lumină multiplele sale cunoştinţe în acest domeniu. El este însă cel care şi-a orientat fiul în literatura de specialitate şi chiar după plecarea lui B.P. Hasdeu la Iaşi îi comunică, prin corespondenţă, unele informaţii utile cercetărilor acestuia. În capitolul IV din *Cuvente den*

---

[1] Ion Cîmpineanu, *Discurs de recepţiune în Academia Română de Ion Ghica şi răspunsul d-lui Hasdeu*, în „Analele Academiei Române", t. II, seria II, 1880, p. 27.

[2] B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice*, ediţie critică de Mircea Eliade, F.R.L.A., Bucureşti, 1936, vol. I, p. XLIX.

[3] E. Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu. Jurnalul lui intim (1825—1856) şi alte opere ruseşti*, F.R.L.A., Bucureşti, 1936, p. 161.

[4] E. Dvoicenco, *op. cit.*, p. 132.

[5] E. Dvoicenco, *Alexandru Hasdeu şi literatura română populară*, în „Revista istorică", XXII, 1936, 1—3, p. 129—131.

[6] *Ibidem*, p. 6.

[7] *Ibidem*, p. 7.

[8] *Ibidem*, p. 12.

[9] Nuvela apare în revista „Molva", 1835, nr. 35, p. 137, ş.u.

BDD-A1458 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:24 UTC)

bătrâni, spre exemplu, Hasdeu citează, din scrisoarea primită la 10 februarie 1859 de la tatăl său, informația despre existența unei variante spaniole a cîntecului *Amărîtă turturică* în *Cancionero de Romances* (Antverpia, 1550, p. 245), asupra baladei daneze, cu același subiect, introdusă de Oelen Schläger în tragedia sa *Axel und Walbor* și asupra variantelor sîrbești asemănătoare[10].

La Universitatea din Harkov, Hasdeu îl are profesor pe Ambrosie Metlinski, autorul unor culegeri valoroase de cîntece populare ruse și ucrainene, și este de presupus ca tot acesta să-i fi impulsionat activitatea folcloristică, așa cum l-a influențat și pe colegul său A.A. Potebnea[11]. Dintr-o listă de proiecte literare și științifice datînd din perioada studenției, distingem preocupări intense pentru studiul mitologiei populare. Plănuia să realizeze o lucrare asupra doinei, alta referitoare la mitologia dacilor și un eseu asupra stării primitive a strămoșilor slavilor, grecilor, românilor, germanilor, celților, albanezilor etc.[12] În aceeași perioadă, împreună cu un coleg finlandez, baronul Mayendorf, studia runele *Kalevalei*. Bibliografia referitoare la etnologie, pe care Hasdeu o cunoștea la acea dată era destul de cuprinzătoare. Din casa părintească îi erau cunoscute lucrările lui Herder și ale fraților Grimm, existente în biblioteca tatălui său. În *Jurnalul* din timpul stagiului militar, tînărul iunker nota că va primi de acasă, printre alte volume, cartea lui P. Leontiev, *Despre cultul lui Zeus*, apărută în 1850.[13] Tot din aceste însemnări aflăm că el cunoștea opera lui Schelling, *Filozofia mitologiei*,[14] lucrarea lui Buslaev, *Despre influența creștinismului asupra limbii slave*, apărută în 1848, din care citează,[15] și culegerea amplă alcătuită de Berg, *Cîntecele diferitelor popoare*,[16] ce cuprindea texte culese de la 28 de naționalități.

Încă din anii adolescenței, Hasdeu începe să culeagă folclor. Atunci află legenda despre domnița Voichița, care i-a fost povestită de un bătrîn de 80 de ani, venit din Valahia în satul Cristinești,[17] își notează în caiet texte folclorice de la coloniștii bulgari din satul Adrigoli (Ternovca, de lîngă Nicolaev): balada *Ivan și Rada*, cîntecele despre Caragea „vorbind cu oița lui și fata (muma) care a fermecat soarele"[18] și colindul agrar al sfîntului Gheorghe. Textele moldovenești culese de Hasdeu erau numeroase, de vreme ce într-o notă la poemul *Domnița Voichița* el își exprima dorința de a publica în curînd o culegere de *Cîntece populare moldovenești cu note istorice*.[19] Recent, cercetătorul sovietic N.N. Romanenko a descoperit un manuscris al lui B.P. Hasdeu care cuprinde 57 de texte folclorice culese în anii tinereții.[20] N-ar fi exclus să fie vorba tocmai de creațiile populare pe care Hasdeu intenționa să le publice în culegere, deși grupajul conține, pe lîngă 34 de cîntece, două strigături, patru ghicitori, cinci descîntece, o orație și un obicei. Apare astfel confirmarea faptului că Hasdeu a cules folclor în mod nemijlocit, pe teren. Textele din acest manuscris sînt inegale, cuprinzînd, printre altele, creații pseudofolclorice (*Cîntecul lui Bonaparte*), cîntece de lume (*Anii trec, viața scortează*), dar și adevărate reușite artistice ale creatorului anonim, cum ar fi o variantă de cîntec haiducesc sau descîntecul de dragoste adresat soarelui: „Nu răsări,/Nici pe biserici nante,/ Nici pe dughene lăudate,/Nici pe vaci grasî,/Nici pe fete frumoasî/Și răsai pe statul meu,/Pe fața mé,/,Pe vorba mé,/ Pe trupul meu sî răsai"[21]. Cantitatea de material adunată de Hasdeu pe teren a fost apreciabilă de vreme ce în notele sale la lucrările lingvistice și la cele literare apar dese referiri la texte pe care le-a cunoscut nemijlocit în diverse localități. Notele la romanul *Ursita*,[22] spre exemplu, cuprind două descîntece culese de la o bătrînă din Moldova și tot din aceeași zonă a cules Hasdeu și superstițiile populare despre Sf. Mina. De asemenea, în capitolul III din *Cuvente den bătrâni*[23] citează un proverb zoomorf, aflat în copilărie de la boierul Vasile Cristea, de la care a cules

[10] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. III, București, 1880, p. 443.
[11] E. Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu...*, p. 26.
[12] *Ibidem*, p. 46.
[13] *Ibidem*, p. 239.
[14] *Ibidem*, p. 262.
[15] *Ibidem*, p. 263.
[16] *Idem*.
[17] *Ibidem*, p. 136.
[18] *Ibidem*, p. 236.
[19] *Ibidem*, p. 136.
[20] Apud Victor Cirimpei, *B. P. Hasdeu — culegător de creație populară moldovenească*, în „*Limbă și literatură moldovenească*", XVIII, 1975, nr. 3, iulie-septembrie, p. 34—42.
[21] *Ibidem*, p. 40.
[22] B. P. Hasdeu, *Ursita*, Minerva, București, 1910, p. 199.
[23] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. III, București, 1880, p. 199—201.

BDD-A1458 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:24 UTC)

şi oraţia prelucrată apoi în finalul piesei *Răzvan şi Vidra*.[24] În general, indicaţiile despre localităţile şi persoanele care i-au furnizat anumite texte populare sînt vagi. Realitatea folclorică românească o va cunoaşte mai profund din răspunsurile pe care le va primi la chestionare, precum şi din culegerile vremii.

Contribuţia esenţială a lui Hasdeu în folcloristica românească o constituie fundamentarea unor principii de bază ale cercetării culturii populare, el aducînd şi în acest domeniu ştiinţa românească la nivelul european. Erorile comise, datorită entuziasmului său romantic, din grabă sau din cauza deficienţelor materialului bibliografic din vremea respectivă, nu reuşesc, totuşi, să zdruncine edificiul solid ridicat de Hasdeu în studiul ştiinţific al culturii populare, abordate din numeroase perspective: istorică, lingvistică, filologică, etnografică. În prefaţa volumului al treilea din *Cuvente den bătrâni*,[25] Hasdeu consideră cultura populară ca făcînd parte din filologia comparată, alături de lingvistică, şi adoptă termenul de etnopsihologie, introdus în literatura de specialitate de Steinthal şi Lazarus, pe care-l utilizează, dealtfel şi în prelegerile ţinute la Universitatea din Bucureşti. În *Principie de linguistică*, cu un an mai tîrziu deci, constată că termenul de etno-psihologie este inadecvat, deoarece literatura şi arta „poporană" nu se identifică cu etica „poporană", care are în vedere „numai moravurile"[26]. Acest termen va fi abandonat în 1887, cînd Hasdeu propune, în introducere la *Etymologicum Magnum Romaniae*, să se adopte, pentru prima oară la noi, termenul de *folklore*.[27] Folclorul cuprindea, în accepţiunea lui Hasdeu, „credinţele cele intime ale poporului, obiceiele şi apucăturile sale, suspinele şi bucuriele"[28].

Ca mentori în cercetarea folclorului, B.P. Hasdeu îi consideră pe Gian Battista Vico şi pe Max Müller. Adeziunea la opiniile acestor oameni de ştiinţă nu se face în mod integral, savantul romîn avînd în multe privinţe contribuţii originale, soluţii proprii ingenioase. Astfel, acceptînd unele teorii müllleriene, de exemplu cea solară, îl combate pe autorul lucrării *Essay on comparative Mythology* atunci cînd acesta susţine originea creştină a ştiinţei limbii. De la Gian Battista Vico, Hasdeu preia cîteva teorii ce se află expuse în *Cinque libri d'un Scienza Nuova*. El consideră ca şi precursorul său italian că fiecare ramură a ştiinţei „culte" îşi are sorgintea într-o ştiinţă populară, că poporul posedă o adevărată enciclopedie care cuprinde prima astronomie, prima fizică, prima logică ş.a. De asemenea, va încerca să aplice evoluţionismul lui Vico, ce privea dezvoltarea culturii populare ca o succesiune de vîrste biologice, ascensiuni şi coboriri (*corsi e ricorsi*). Potrivit acestui principiu, vîrstei copilăriei i-ar corespunde cîntecele de leagăn („berceuses"), versurile întrebuinţate la jocuri, frămîntări de limbă, basme; vîrstei bărbăţiei (tinereţii) îi sînt proprii colinde (imnuri religioase), vicleimul (prima formă a teatrului), oraţia şi cîntecul de moarte, iar pentru bătrîni include speciile: baladă sau cîntec bătrînesc (poesia epică a poporului), descîntec (medicina populară), legendele sau tradiţiunile populare (cuvinte din bătrîni), anecdotele, proverbele (adevărata înţelepciune a popoarelor) şi bocetele.[29] Dacă lista speciilor este mai largă decît cea alcătuită în 1867 în prefaţa la volumul de *Basme, oraţii, păcăliturişi ghicitori*[30] al lui I.C. Fundescu, principiul de bază al acestei clasificări este vicios, pentru că speciile folclorice rareori pot fi socotite apanajul unei vîrste unice.

Studiul privitor la cărţile populare este una din contribuţiile capitale ale lui Hasdeu la cunoaşterea mecanismului intim al procesului apariţiei şi circulaţiei folclorului. Aici analizează trăsăturile specifice ale literaturii populare orale, comparate cu literatura cărţilor populare, subliniază caracterul ei anonim şi spontan, larga circulaţie în spaţiu şi timp. Surprinde procesul apariţiei unei piese folclorice: creaţie a unui anumit ins în prima ei fază, ea circulă din om în om, ivindu-se un număr imens de variante, dintre care, printr-un proces de selecţie colectivă, se impun textele cele mai bine realizate. Literatura populară

---

[24] B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice*, *ed. cit.*, p. 295.

[25] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, p. 149.

[26] B. P. Hasdeu, *Principie de lingvistică*, ca introducere la *Istoria limbei române*, tomul al III-lea, partea I, Bucureşti, 1881, p. 12—13.

[27] B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, Bucureşti, 1887, Socec-Teclu, p. XVIII.

[28] *Idem*.

[29] B. P. Hasdeu, *Prelegeri de ethnopsyhologie*, partea a II-a, în „Şezătoarea", XXXIII (vol. XXI), nr. 10—12, oct.-dec. 1925, p. 121.

[30] *Basme, oraţii, păcăliturişi ghicitori*, adunate de I. C. Fundescu, ed. IV, vol. I (Basme), Bucureşti, 1896, p. 13—14.

BDD-A1458 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:24 UTC)

orală și literatura populară scrisă, „una fiică de sînge, cealaltă fiică de suflet a poporului"[31] nu vor fi asimilate de mase dacă nu vor răsfrînge „credințele poporului, speranțele lui, slăbiciunile lui"[32]. Diferența esențială între aceste două categorii este originea lor deosebită. Referitor la terminologie, Hasdeu încearcă să impună în acest studiu opoziția dintre *poporan*, „indicînd ceia ce aparține poporului",[33] și *popular*, „denotînd ceia ce este iubit de popor",[34] termeni care nu s-au putut menține în literatura de specialitate. Introduce însă cu succes denumirile de *variant* și *subvariant*, *tip*, *subtip*, *prototip* și *arhetip*, care s-au păstrat pînă astăzi.[35]

În ceea ce privește fixarea jaloanelor unei cercetări folcloristice științifice, Hasdeu poate fi considerat deschizător de drumuri nu numai în cultura românească. Potrivit concepției sale, cel care studiază un aspect al culturii populare trebuie să investigheze în primul rînd aspectele concrete ale vieții țăranului: „pentru adunarea literaturii, moravurilor și esteticii poporului, spunea Hasdeu, trebuie să respiri mai mult aerul bordeiului".[36] O a doua fază era considerată adunarea tuturor variantelor cunoscute, interne și externe, și ordonarea acestora în funcție de particularitățile lor comune. Abia după compararea riguroasă a textelor se pot stabili ipotezele cele mai juste. Potrivit acestui plan, Hasdeu elaborează valoroasele studii de folclor comparat, *Cucul și turturica*[37] și *Povestea numerelor*,[38] lucrări care îl situează printre predecesorii școlii finlandeze a lui Julius Krohn. Din păcate în aceste cercetări el este sedus de prezența influențelor bogomilice în folclor, pe care le absolutizează, omițînd orice alte interferențe cu diverse obiceiuri și credințe. Astfel ajunge la concluzia că dialogul dintre fata urmărită și urmăritor (în *Cucul și turturica*) nu este altceva decît transpunerea dualismului Dumnezeu — Satana din scrierile bogomilice. Pe aceeași linie, în *Povestea numerelor*, Hasdeu încearcă să derive originea acestui tip special de „aritmetică poporană"[39] tot din erezia bogomilică.[40] Pericolul ca demonstrația să pornească de la concluzii și nu invers, pe care însuși Hasdeu l-a subliniat în repetate rînduri, devine iminent în aceste studii. Răspîndirea largă a fenomenului metamorfozărilor în lirica și epica populară nu-l convinge pe Hasdeu să renunțe la ipoteza formulată în final. Supoziția sa privind originea bogomilică a opoziției dintre eroul negativ și cel pozitiv a fost influențată și de teoria lui Benfey, care punea la originea *Panceatantrei* indiene lupta dintre budiști și brahmani. În analiza speciilor folclorice Hasdeu elaborează cercetări valabile, în parte, și astăzi, cum sînt cele referitoare la *basm*, *strigătură* și *bocet*. Articolul despre basm din *Etymologicum Magnum Romaniae*,[41] spre exemplu, a fost una din sursele principale ale lucrării fundamentale în această problemă a lui Lazăr Șăineanu, *Basmele române*.[42] Hasdeu surprinde caracterul spontan al strigăturilor de joc[43] și compară bocetele bănățene cu *i voceri* corsicane.[44] Exagerările latiniste la modă sînt combătute de savant, acesta scoțînd mereu în evidență dacismul ce a precedat, pe teritoriul nostru, cultura romană. Cînd At. Marienescu ajunge la concluzia că Arghir din cunoscuta carte populară nu este, nici mai mult nici mai puțin, altul decît Apollo Argirotoxos, comentariul lui Hasdeu devine malițios, atacînd totodată și falsificarea de către

[31] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, p. XVIII.
[32] *Idem*.
[33] *Idem*.
[34] *Ibidem*, p. XXII.
[35] Problema termenilor științifici introduși de B. P. Hasdeu în folcloristică este tratată pe larg de Ov. Bîrlea în *Istoria folcloristicii românești*, Editura enciclopedică română, București, 1974, p. 174—176.
[36] B. P. Hasdeu, *Prelegeri de ethnopsyhologie*, în „Șezătoarea" XXXIII, (vol. XXI), nr. 5—6, mai—iunie 1925, p. 111.
[37] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. III, p. 502—566.
[38] *Ibidem*, p. 608—703.
[39] *Ibidem*, p. 608.
[40] Hasdeu intuise just prezența în folclorul românesc a unor influențe persane, dar exagerase rolul bogomilismului în impulsionarea acestora. Fenomenul pătrunderii elementelor culturii persane în folclorul nostru este prezentat detaliat de Mircea Eliade în articolul *Les livres populaires dans la littérature roumaine*, în „Zalmoxis", II, nr. 1, 1939, p. 64—69 (vezi și nota nr. 1 la articolul respectiv).
[41] B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, p. 2596—2652.
[42] L. Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice, clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice, Studiu comparativ de...*, București, 1895.
[43] B. P. Hasdeu, introducere la *Basme, orații...* de I. C. Fundescu, p. 13.
[44] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, III, p. 707.

BDD-A1458 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:24 UTC)

cărturarul bănăţean a variantelor folclorice ale basmului.[45] Printre primii la noi, Hasdeu surprinde caracterul păgîn, arhaic, al credinţelor populare româneşti peste care creştinismul n-a putut aşeza decît o pojghiţă subţire. Astfel, comentînd imaginea paradisului la români, Hasdeu constată că locul acestuia „în genoe, în apusul soarelui",[46] este un product indigen, „un rest paganic, pe care creştinismul l-a găsit împietrit pe pămîntul Daciei".[47] Alături de rolul substratului autohton în legătură cu formarea unor creaţii populare, el subliniază importanţa anumitor trăsături general-umane în apariţia motivelor comune la popoare îndepărtate. Mitul muntenesc al lui *Negru-Vodă* comparat cu mitul latin al lui *Romulus* prezintă asemănări evidente, dar ele au apărut independent unul de altul, pentru că „un principiu universal se manifestă tot la fel la Tibru şi la Olt".[48] O puternică influenţă asupra specificului naţional o are şi spaţiul geografic în care s-a dezvoltat un popor. Anumite condiţii proprii de viaţă generează apariţia unor elemente originale în folclorul acelui neam. Astfel, formula *frunză verde*, de la începutul fiecărui cîntec dacoromân, nu este o moştenire nici de la daci, nici de la romani, ci este o creaţie pe terenul limbii române, inspirată de secularele păduri de pe crestele Carpaţilor „unde strămoşii noştri s-au format şi s-au dezvoltat în curs de veacuri mai nainte de a pogorî din munte şi a se răspîndi la cîmpie".[49]

Adept al concepţiei că folclorul este un important document istoric, Hasdeu atrage atenţia asupra pericolului de a acorda credit unor datări contrafăcute, strecurate adesea de unii cărturari în textele populare. De aceea priveşte cu suspiciune cîntecele despre Mihai Viteazul şi Traian, primite de la preotul Colceriu din Măhaci, conchizînd cu justeţe: „Niciodată poporul nu cunoaşte atît de bine amănuntele istorice; şi niciodată, mai cu seamă, el nu le reproduce cu atîta exactitate, chiar atunci cînd le-a văzut el însuşi".[50] Dar tot el încaleă acest principiu, acordînd importanţă unor fapte neconcludente, atunci cînd numirea de „voinicel mehedinţean" dintr-un cîntec publicat în colecţia Alecsandri îi serveşte drept suport pentru a argumenta „uzul poporului" de a folosi toponimicul Mehedinţi pentru a denumi întreaga Oltenie,[51] sau atunci cînd, pentru a data apariţia baladei *Mioriţa* „ca formă" între anii 1350 — 1450 îi este suficient epitetul de *vrîncean* folosit, potrivit supoziţiei sale, ca apelativ pentru un locuitor al Ţării Româneşti.[52]

Alături de folclorul propriu-zis, Hasdeu urmăreşte constant etimologiile populare. Etimologia cuvîntului *doină* îi serveşte ca argument suprem în combaterea teoriei lui Rösler asupra emigrării românilor din nord în sudul Dunării. Prezenţa doinei la dacoromâni şi inexistenţa ei la aromâni îl face să deducă legea caracterului conservator al ţinuturilor matcă în păstrarea şi transmiterea creaţiilor populare[53].

Una din cele mai importante realizări ale lui B.P. Hasdeu este întreprinderea unei vaste culegeri de material folcloric prin intermediul celor două chestionare juridic şi lingvistic. Difuzat în 1878, chestionarul *Obiceiele juridice ale poporului român. Programa*, cuprinde 400 de întrebări grupate în capitolele *satul*, *casa* şi *lucrurile*. Rezultatele acestei investigaţii nu sînt prea mulţumitoare, răspunsurile primite provenind din numai 37 de localităţi, mai bine reprezentat fiind doar judeţul Dolj (12 localităţi). În 1884, pentru a-şi putea pune în aplicare elaborarea dicţionarului *Etymologicum Magnum Romaniae*, Hasdeu alcătuieşte *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română. Chestionar lingvistic*, dar cum în viziunea sa lingvistica nu era separată de cultura populară, spaţiul rezervat întrebărilor privitoare la obiceiuri, credinţe, mitologie populară este foarte mare, respectiv de la întrebarea 65 pînă la 206. Chestionarul lingvistic reuşeşte să capteze interesul colaboratorilor

[45] *Ibidem*, p. XL.

[46] *Ibidem*, p. 210.

[47] *Idem*.

[48] B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor. Pămîntul Ţării Româneşti*, I, Tip. Curţii, Bucureşti, 1875, p. 119.

[49] B. P. Hasdeu, *Frunză verde*, în „Columna lui Traian", IV (1873), nr. 13, p. 103.

[50] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, III, p. 5.

[51] B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor...*, I, Tip. Curţii, Bucureşti, 1875, p. 27.

[52] *Ibidem*, p. 56—57.

[53] B. P. Hasdeu, *Doina răstoarnă pe Rösler*, în „Columna lui Traian", IV, 1882, oct.-dec., p. 527—536.

BDD-A1458 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:24 UTC)

de la sate, rezultatul concretizîndu-se în 17 000 pagini, grupate în 19 volume.[54] Rețeaua de localități prospectată este vastă (circa 701 puncte), cuprinzînd și unele centre din Transilvania, Banat și Bucovina. Volumul de informații este bogat, deosebit de important, și se referă nu numai la speciile literaturii folclorice, ci și la obiceiuri familiale, calendaristice, practici magice, credințe legate de animale și plante, date cosmogonicice sau privitoare la unele ființe fantastice.[55]

Numeroasele date provenind din răspunsurile la chestionarul lingvistic au fost utilizate de Hasdeu în articolele din *Etymologicum Magnum Romaniae*. În concepția sa, dicționarul complet trebuia să reflecte nu numai limba „istorică", ci și pe cea „poporană" a românilor. Un dicționar selectiv, care elimină creația populară ca sursă de informații, „în care o odă sau un sonet nu primesc în clubul lor un cîntec bătrînesc sau o doină, în care citațiunile dintr-o nuvelă s-ar crede pîngărite alături de citațiuni dintr-un basm . . . "[56], nu redă evoluția unei limbi, starea ei reală și circulația cuvintelor, este o operă neștiințifică, „un anacronism".[57] În ce măsură a respectat Hasdeu acest deziderat ne-o poate demonstra orice articol. Astfel, pentru a indica sensurile cuvîntului *alb*,[58] el folosește citate din colecțiile G. Dem. Teodorescu, S. Fl. Marian, V. Alecsandri, Jarnik-Bîrseanu, P. Ispirescu, T.T. Burada, A. Pann ș.a., din literatura populară publicată în revistele vremii („Convorbiri literare", „Familia", „Foișoara Telegrafului român"), din manuscrisele folclorice existente la Academie, din folclorul străin (proverbul italian citat din Brinkman, *Metaphern*, I) și, mai ales, din răspunsurile la rele două chestionare. Datorită acestei orientări a autorului, dicționarul cuprinde un număr mare de termeni populari referitori la obiceiuri sătești (*alimori*[59]), la plante (*alimon, alior, areu*[60]), la alimente specific rurale (*azimă, alivenci*[61]), la denumiri populare de fenomene meteorologice (*bălțăreț*[62]), la industria casnică textilă (*alesătură, arnici*[63]) etc. Unele definiții se sprijină numai pe citate din literatura populară, așa cum este cazul interjecției, rarisime, *avalim*,[64] pe care Hasdeu o află într-un cîntec din Covurlui, sau al diminutivului *azimioară*,[65] selectat printre altele dintr-un fragment al cîntecului *Cucul și turturica*: „Că zău m-oi preface,/*Azimioară*-n vatră/Cu lacrimi udată/Și de foc uscată".[66]

Prețuirea pentru filonul popular românesc însoțește constant și opera literară a lui Hasdeu. În *Ursita*, singurul roman apărut din ciclul proiectat *Copilăriile lui Iancu Moțoc, viața unui boier român*, folosește informația etnografică și folclorică pentru redarea culorii locale, istorice și spirituale, tradiție ce va fi reluată cu alte mijloace de M. Sadoveanu în romanele sale istorice. Notele sînt atît de riguros întocmite, încît ele par a însoți o disertație științifică și nu o operă beletristică. Aflăm aici, printre altele, atît date despre mișcarea de haiduci din Moldova secolului al XVI-lea, cu vestitul Mihu Copilul, pomenit în baladele culegerii Alecsandri, dar și în *Kronika polska* a lui Bielski,[67] cît și referiri asupra rolului

---

[54] Contribuția lui B. P. Hasdeu la constituirea primelor chestionare științifice la noi este prezentată minuțios în cele două studii care însoțesc volumul *Tipologia folclorului*. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu, Minerva, București, 1970: *Importanța materialului folcloric din răspunsurile la chestionarul Hasdeu și problema valorificării lui*, de I. Mușlea și *B. P. Hasdeu și folclorul*, de Ov. Bîrlea.

[55] Răspunsurile la chestionarele B. P. Hasdeu se află la Biblioteca Academiei R.S. România.

[56] B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, II, ed. Socec-Teclu, București 1887, p. XIII.

[57] *Idem*.

[58] *Ibidem*, vol. I, p. 698—711.

[59] *Ibidem*, p. 874—879.

[60] *Ibidem*, p. 874; p. 890—892.

[61] *Ibidem*, vol. I, p. 894—895 și vol. II, p. 2193—2194.

[62] *Ibidem*, vol. III, Addenda, p. XXXVI.

[63] *Ibidem*, vol. I, p. 853—855 și vol. II, p. 1720—1722.

[64] *Ibidem*, vol. II, p. 2141.

[65] *Ibidem*, vol. II, p. 2193—2194.

[66] *Ibidem*, vol. II, p. 2193.

[67] B. P. Hasdeu, *Ursita*, *ed. cit.*, p. 196, nota 1.

BDD-A1458 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:24 UTC)

cifrei 3 în superstiţiile românilor (fapt care i se pare a fi moştenit tocmai de la etrusci).[68] Cunoştinţele despre creaţia folclorică sînt folosite pentru surprinderea plastică, veridică, a trăsăturilor fizice şi spirituale ale personajelor, precum şi a specificului lor etnic. Mătuşa Despa, fiinţa aproape mitologică, cunoscătoare de bătrîne eresuri, pare coborîtă din basmele poporului, jumătate vrăjitoare, jumătate Sfînta Vineri. Ea are puterea „de a schimba oamenii în lupi, de a opri vînatul, de a aduce ploaie sau secetă şi chiar de a pogorî luna pe pămînt".[69] Paralelismul cu presvitera Olimbiada, din romanul sadovenian *Nicoară Potcoavă*, este evident. Pentru a sugera aspectul jalnic al Sucevii după lupte, Hasdeu o compară cu un oraş pustiu descris într-unul din basmele colecţiei fraţilor Schott, *Walachische Märchen*, „unde prin răutatea Satanei împietriră pînă şi corbii de pe arburi, pînă şi apele din izvoare, pînă şi bucatele de pe frigări".[70]

În dramaturgie ecourile creaţiei folclorice sînt mai profunde. Mai mult decît *Domniţa Ruxandra*, *Răzvan şi Vidra*, dramă naţională şi socială, îşi are rădăcinile în tema mai multor balade şi cîntece de haiducie moldoveneşti. Antagonismul boieri-răzeşi, lupta haiducilor, portretul Vidrei sînt urmărite conform tradiţiei populare. Versurile inspirate de culegerile de folclor ale lui Alecsandri şi Grandea şi de textele culese da Hasdeu personal sînt numeroase, iar notele autorului sînt edificatoare în acest sens. Drama fostului rob devenit un voievod înstrăinat de popor îşi datorează viabilitatea în mare măsură acestei legături trainice cu opera artistului anonim.

Lirica lui Hasdeu este întreţesută numai de sporadice influenţe folclorice. O legendă populară despre „cum s-au ivit prima oară albinele pe pămînt" pare a sta la baza poeziei *Mater Dolorosa*: „Ţăranul povesteşte-a lui e poezia !/Că din acele lacrimi albina s-a născut ;/ Amar i-e acul; mierea-i dulce ca Maria ;/Şi tot prin flori colindă, căutînd pe cel pierdut".[71] Protestul social, lait-motivul liricii hasdeiene, răsună şi-n acest blestem de după moarte al ţăranului din poezia *O doină postumă*: „Nu avem o şchioapă de pămînt/Să-mi fie/Locul meu . . . acuma-mi stăpînesc mormîntul/Şi nu îndrăzneşte ciocoiul să vie/Să-mi stoarcă pămîntul !".[72] Versurile prevestesc pe Coşbuc din poezia *Noi vrem pămînt*, pe Goga din poezia *Un om* şi pe Arghezi din *Bade Ioane*.

Paralel cu activitatea ştiinţifică şi literară, B.P. Hasdeu a desfăşurat o permanentă muncă de mentor, fiind unul din cei mai pregnanţi popularizatori ai studiului culturii populare la noi şi un conducător de şcoală în cercetarea folclorului. În revistele sale, „Columna lui Traian" şi „Revista Nouă", publică folclorişti din toate ţinuturile româneşti: S. Fl. Marian, Miron Pompiliu, Gr. G. Tocilescu, G. Missail, Dionisie Miron, G. Dem. Teodorescu, I. Procopoviciu, D. Stănescu, At. Marienescu ş.a. Cultura populară este abordată din numeroase puncte de vedere: filologic, lingvistic, muzical, juridic ş.a. Astfel, alături de textele de balade şi descîntece din Bucovina, culese de S. Fl. Marian, de basmele comunicate de P. Ispirescu, de studiul mitologizant al lui Aron Denuşianu, *Semo Sancus şi simbele*, apar însemnările lui D. Brîndza despre limba botanică a ţăranului român. Tot prin intermediul celor două reviste, Hasdeu popularizează răspunsurile la chestionarul juridic. În societăţile culturale pe care le-a condus sau din care a făcut parte (*Societatea Românismul*, *Societatea enciclopedică română*, *Transilvania* ş.a.), Hasdeu a avut aceeaşi atitudine de încurajare a studiului folclorului autohton. În mod firesc, în jurul lui Hasdeu se grupează toţi tinerii folcloriştii ai vremii, cărora eminentul erudit le putea da, pe lîngă entuziasm, o metodă eficientă, cu imense posibilităţi de investigare în ştiinţa folclorului. Şi dacă într-o prefaţă la lucrarea lui Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române*,[73], şi-i considera discipoli pe I. Bianu, Gr.G. Tocilescu şi pe autorul operei pe care o prefaţa, numărul celor pe care Hasdeu i-a îndrumat în activitatea ştiinţifică este mult mai mare. S. Fl. Marian elaborează voluminoasele sale studii asupra nunţii, naşterii şi sărbătorilor la români la în-

[68] *Ibidem*, nota 4, p. 200.

[69] *Ibidem*, p. 56.

[70] *Ibidem*, p. 91.

[71] B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice*, *ed. cit.*, vol. I, p. 61.

[72] *Ibidem*, p. 314.

[73] Lazăr Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, Tip. Acad. Române, Bucureşti, 1887, p. III, prefaţă de B. P. Hasdeu: „Ca istoric, ca filolog, ca lingvist, las şi eu trei „ucenici", de care am tot dreptul de a fi mîndru ; unul, d. Tocilescu, este astăzi coleg al meu şi aş dori ca şi ceilalţi doi, d. Bianu şi d-ta, să-mi fiţi de asemenea colegi cu o zi mai curînd".

BDD-A1458 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:24 UTC)

demnul lui. Sub aceeași înrîurire directă au apărut colecția de basme alcătuită de I. C. Fundescu și culegerea de poezii populare a lui G. Dem. Teodorescu. Alături de aceștia se cuvin enumerate contribuțiile lui Ion Pop-Reteganul, Petre Ispirescu, Miron Pompiliu ș.a. Și, poate că nu întîmplător, fiica sa, Iulia Hasdeu, urmîndu-i sfaturile, își alesese drept teză de doctorat la Sorbona *Filozofia în literatura nescrisă a poporului român, teodiceea, metafizica, logica, psihologia, etica.**

* În timp ce acest articol se afla sub tipar, a apărut volumul B. P. Hasdeu, *Studii de folclor*, ediție îngrijită și note de Nicolae Bot, prefață de Ovidiu Bîrlea, Cluj-Napoca, Dacia, 1979, 288 p., în care sînt reunite, pentru prima dată, studiile lui B. P. Hasdeu consacrate culturii populare.

BDD-A1458 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:24 UTC)